

УДК 347 (477.83) (094.4)(091)

Гужва Антон Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ГАЛИЦЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС 1797 Р. ЯК ВЗІРЕЦЬ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Кодифікація цивільного права під назвою «Codex Civilis pro Galicia Orientali 1797» («Цивільний кодекс для Східної Галиції», далі – Галицький цивільний кодекс) стала в останні роки досить обговорюваною у науковій літературі. Пов'язано це перш за все з появою перекладів цього Кодексу з латинської та німецької мов. Перший переклад з латинської мови на російську вийшов друком у 2013 р., який став першим поштовхом до появи наукових розробок. Другий переклад вже з німецької мови на українську з'явився вже в цьому, 2017-му році. Нарешті в цьому ж році було підготовлено до видання переклад з латинської мови на українську Галицького цивільного кодексу.

Стан дослідження теми. Наукові статті щодо цієї кодифікації цивільного права присвятили В. Браунедер, І.Й. Бойко, К. Нешвара, Р.О. Стефанчук, Н.І. Шутко та ін. Звичайно, увага до Галицького цивільного кодексу навіть у літературі австрійській поглиналася дослідженнями Загального Цивільного кодексу Австрійської Імперії (ABGB) 1812 р., про що зазначив проф. В. Браунедер у своїй вступній статті до видання російськомовного перекладу Кодексу. Це пояснюється перш за все тим, що Галицький цивільний кодекс є певним етапом у загальному процесі кодифікації цивільного права в Австрійській імперії, який почався ще за часів імператриці Марії-Терезії. Але слід зауважити, що характер досліджень є здебільшого історико-правовим: увагу приділено насамперед історії створення Кодексу, його проектам, редакціям, запровадженню у Східній та Західній Галиції. Однак сам текст кодексу, аналіз його окремих положень, а також рецепція римського права досліджувалися не у достатній мірі.

Втім кодифікацію цивільного права країн романо-германської правової сім'ї характеризує саме рецепція римського приватного права, і до-

сить важливим є з'ясування яким чином цей процес проявився у перших кодифікаціях. Тому поставимо за **мету дослідження** виявити причини, особливості та характер рецепції римського права у латиномовному Галицькому цивільному кодексі, який справедливо називають «першою кодифікацією приватного права в Європі» [1, с. 9].

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід визначити причини рецепції римського права у Галицькому цивільному кодексі.

Запровадження Галицького цивільного кодексу саме в Галиції пояснюють необхідністю заміни польського права після приєднання цієї території до Габсбурзької монархії. Так, К. Нешвара у передмові до україномовного видання перекладу вказує, що у Патенті на опублікування для Східної Галичини наголошувалося, що польські статuti і конституції «не підходять для належного забезпечення права». Тому, за словами вченого, «головним мотивом законодавця – разом з метою уніфікації права – було забезпечити правопорядок та правовий мир у Галичині, яка була повністю розхитана безладами у внутрішніх справах» [2, с. 25]. В. Браунедер також відзначає, що приводом запровадження Кодексу у Галиції було замість звичаєвого та польського статутного права, а також застарілого австрійського права (стосовно Східної Галиції та Буковини) запровадити у всій монархії єдине право із врахуванням останніх доробок у галузі законодавства. [1, с. 19]. Через це результати наробок кодифікації цивільного права у Габсбурзькій монархії, яка тривала майже півстоліття, стали в нагоді для їх використання для впорядкування приватно-правових відносин на території Східної та Західної Галиції. Відповідно, місцеве звичаєве право та польське статутне право повинно було уступити місце кодифікованому цивільному праву, яке засновувалося на ґрунті римського права. Це пояснює особливість норм Галицького цивільного кодексу, які є раціональними,

абстрактними, логічними та такими, які мають загальний, а не локальний характер.

Вбачається, що це цілком відповідає загальній тенденції рецепції римського права у Західній Європі: багато юристів пов'язують рецепцію з необхідністю «раціоналізації» старого звичаєвого права Європи та пояснюють цей процес повторюваними в історії аналогіями уніфікації національного права [3, с. 110].

Це пояснює в цілому характер кодифікації австрійського цивільного права у другій половині XVIII ст., який почався з 1753 року під егідою Марії-Терезії, яка проводить корінну реформу врядування Австрії з метою об'єднання усіх спадкоємних володінь у державу сучасного типу [4, с. 83]. К. Нешвара також вказує на значення кодифікації у руслі «переструктурування міжкрайових зв'язків за часів правління Марії-Терезії, які планово мали бути перебудовані до єдиної федеративної монархічної держави з просвітницько-абсолютистською системою правління» [2, с. 11].

Першим результатом цієї реформи був проект під назвою «Codex Theresianus» (1753-1766 рр.), який, за висловом Ганса Шармаца, був результатом змішування римського права і вчень природного права [5, с. 352]. Проект було розкритиковано через важкість сприйняття, орієнтованість на римське право, зокрема на *Usus modernum pandectarum*, та великий обсяг (більше ніж 8000 положень). Вказується, що канцлер Кауниц наклав на цей перший варіант проекту вето за його орієнтацію на римське, а не на природне право [5, с. 352]. Подальші розробки повинні були усунути ці недоліки. Втім, якщо поглянути на текст Галицького цивільного кодексу 1797 р., то можна впевнено стверджувати, що ця кодифікація також є результатом поєднання римського та природного права. Отже, орієнтація на римське право не могла розглядатися як недолік Терезіанського кодексу, принаймні як причина його відхилення.

Отже, після всіх переробок та проектів кодифікації цивільного права у другій половині XVIII ст. римське право так і залишилось основним джерелом для Галицького цивільного кодексу.

Прослідити це не так важко, оскільки латиномовний текст Галицького ЦК, його термінологія, дефініції, формулювання досить легко зіставити з відповідними положеннями римського права, викладеними у Зводі цивільного права Юстиніана. Це може бути проілюстровано прикладами із розділів Кодексу про речове, спадкове та зобов'язальне право. Докладно ці приклади вже були викладені у нашій статті «Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р.» [6].

Прояв рецепції. Володіння представлено у Галицькому кодексі як фактичний стан, а не як право, що цілком відповідає римській концепції володіння. Володіння відповідно до положень Кодексу є можливим як тілесними речами, так і безтілесними (правами), яке здійснюється шляхом користування останніми. Як і в римському праві, у ГЦК проведену межу між триманням (*detentio*), і власне володінням, тобто володінням, що підлягає захисту (*possessio*). Володільцем (*possessor*) є той, хто утримує річ з наміром володіти для себе (*cum animo sibi habendi*) (§ 30 гл. II ч. II ГК).

Галицький кодекс розрізняє також законне і незаконне володіння, добросовісне і недобросовісне, порочне і непорочне. Критерій, що покладено у розмежування добросовісного і недобросовісного володіння – незнання володільця про те, що річ належить іншому. За недобросовісним володільцем закріплено обов'язок повернути власнику плоди, отримані від речі, а також відшкодувати завдану шкоду. Добросовісний має право на відшкодування коштів, витрачених на збереження речі, або тих, що були внесені для отримання постійних доходів з речі [6, с. 73].

Запозичені з римського права у ГЦК умови набуття речі внаслідок володіння за набувальною давністю: законна підстава, добросовісність, безперервність упродовж всього встановленого законом строку (*juste, bona fide, per totum tempus a lege definitum*) (§ 593 гл. XVIII ч. III ГК). Перенесено у ГК не лише сам інститут набувальної давності, а й мотиви його встановлення: положення ГК «...для того, щоб для судових процесів були перепони та обмеження...» (§ 592 гл. XVIII ч. III ГК) майже повторює слова римського юриста Нерація¹.

Справжнє і нехибне володіння за Галицьким кодексом – це володіння того, хто заволодів не силою, не тайно і не прекарно (*nec vi, nec clam, nec precario*) (§ 65 гл. II ч. II ГК). Тобто, як і в римському праві (*fr. 1 pr. D. 43. 17, Gai. IV. 160*), лише таке володіння підлягає захисту.

Сприйняті Галицьким кодексом також положення римського права про заяву щодо заборони нового будівництва (*operis novi nuntiatio*): якщо той, хто розпочав нове будівництво, пообіцяє позивачу у разі його заборони в силу судового рішення повернути все у первісний стан і гарантує відшкодування можливого збитку, то він може продовжувати будівництво до прийняття рішення судом (§ 60 гл. II ч. II ГК)².

¹ Порівн.: D. 41.10.5.: «Набуття речей за давністю володіння ... встановлено ... щоб було покладено кінець тяжбам».

² Порівн.: D. 39.1.1.: «Цим едиктом передбачається, щоб будівельні роботи, виконуються вони у відповідності з правом чи протиправно, призупились шляхом заяви про

віденські юристи відобразили римські конструкції контрактів і правила щодо них.

Так, наприклад, передбачено особливий вид зберігання – секвестр, за яким третій особі на зберігання передається річ, яка є предметом спору¹. Запозичена з римського права така юридична конструкція як «прекарій», тобто передання речі без визначення строку, меж і способу користування річчю (§ 84 гл. II ч. III ГК), відповідно до якого власник може вимагати повернення речі у будь-який час, на відміну від позички.

Щодо контракту купівлі-продажу, як й у римському праві, Галицьким кодексом передбачені додаткові приєднані угоди (*pacta adjuncta*): угода про неустойку, угода про зворотній продаж (*pactum de retrovendendo*), угода про зворотню купівлю (*pactum de retroemendo*), угода про переважне право зворотної купівлі (*pactum protimiseos*), угода про випробування (*pactum experientiae*), угода про те, що сторони у певний обумовлений строк (*in diem addicto*) залишали за собою право шукати іншого, вигіднішого контрагента, і, якщо такий знайдеться, відмовитися від договору (§ 197 гл. VI ч. III ГК). Також передбачено оціночний договір (*contractus aestimatorius*), за яким той, хто приймає річ за певну ціну зобов'язується у певний строк або виплатити продавцю ціну або повернути річ. Встановлено у ГЦК подібний до римського захист покупця та наймача від евікції та недоліків речей, отриманих за договором купівлі-продажу або найму.

Перенесено у Галицький кодекс заборону на процентні позики неповнолітнім (сенатусконсулт Мацедоніана у римському праві)²: позики неповнолітнім визнаються недійсними без згоди батьків під умовою, що позичене буде повернено після смерті спадкодавця (§ 261 гл. VIII ч. III ГК).

Хоча Галіція ніколи не мала виходу до моря, рециповано до Галицького кодексу положення про римську морську позику (*faenus nauticum*): якщо буде позичено на морську подорож гроші за підвищений процент, то, якщо корабель зазнає аварії, позика втрачається і для позикодавця (§ 273 гл. VIII ч. III ГК). Тобто увесь ризик покладається у такому контракті на кредитора³.

Також, незважаючи на відсутність виходу до моря у тогочасній Габсбурзькій монархії, зна-

йшли своє відображення у ГЦК римські положення Родоського закону про викинуте в море (*Lex Rhodia de jactu*), відповідно до якого збитки від загибелі речей, що були викинуті в море під час бурі, розподіляються між усіма особами, які мали товар на кораблі (§ 392 гл. XII ч. III ГК). У Галицькому кодексі навіть розширено ці положення: збитки розподіляються пропорційно між усіма пасажирами і власником корабля навіть тоді, коли корабель було захоплено піратами, а потім викуплено за певну грошову суму (§ 391 гл. XII ч. III ГК).

Римські позадоговірні зобов'язання *quasi ex contractu* – ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*) і безпідставне збагачення (*condictio*) – у Кодексі названо презюмованими контрактами (гл. XII ч. III ГК).

Безпідставним збагаченням за Галицьким кодексом вважається надання іншому внаслідок помилки, виконання дій на користь іншої особи внаслідок помилки, помилкове надання обох речей замість одної в альтернативному зобов'язанні, отримання наперед посагу, після чого весілля не відбулося, прийняття відшкодування за викинуті в море товари, якщо товари буде повернено, здійснення необхідних і корисних витрат на чуже майно (§§ 398-406 гл. XIII ч. III ГК).

Галицьким кодексом також до безпідставного збагачення віднесено позику на користь сина, яку він витратить на пошиття одягу для себе: якщо син придбає собі одягу на позичені йому гроші, то батько буде відповідати за цією позикою навіть тоді, коли одягу буде вкрадено. Тобто позичені сину гроші складають те, що поступило в майно батька (ч. III гл. XII § 410 ГК). Ця ситуація (збагачення із правочину підвладного) у римському праві була підставою для позову «з того, що поступило у майно» (*actio de in rem verso*)⁴ Саме цю римську назву позову використано у § 408 гл. XII ч. III ГК.

Сприйнято Галицьким кодексом римські положення про зобов'язання немовби з деліктів (*obligationes quasi ex delicto*) (§§ 476, 478 гл. XIV ч. III ГК). Як і в римському праві, закріплено відповідальність трактирників, моряків та перевізників за дії їхніх слуг, якщо цими діями спричинено шкоду мандрівникам. Передбачено також відповідальність мешканців будинків за вилите та викинуте з вікна⁵. Але передбачена римським правом відпо-

¹ Порівн.: D.50.16.110. «Словом «секвестр» позначається той, у кого декілька осіб, про яку йдеться спір, залишили на зберігання».

² D.24.6.1. – Сенатусконсултом Мацедоніана таких позикодавців позбавляти права на позов і вимоги навіть після смерті батька неповнолітнього сина, на користь якого було здійснено позику.

³ Порівн.: D.22.2.3.: За морською позикою ризик покладається на кредитора з того дня, у який на підставі угоди корабель повинен був відпливти.

⁴ Порівн.: D.15.3.1.: Якщо ті, хто перебувають під чужою владою, не мають нічого в пекулії або мають, але не в достатньому (для виконання вимоги) розмірі, то несуть відповідальність ті, хто має у своїй владі вказаних осіб, – якщо у їхнє майно поступило те, що отримано (за правочинами), немовби договір розглядався як укладений з ними самими.

⁵ Порівн.: D.9.3.1.: «...Претор каже: «Проти того, хто мешкає у будинку, з якого щось вилито чи викинуто на те місце, по якому зазвичай ходять люди чи в якому вони зазвичай пере-

відальність за те, що якийсь знак чи вивіска, які підвішені чи поставлені, можуть спричинити шкоду, виключена Галицьким кодексом, про що окремо застережено у § 479 гл. XIV ч. III. **Таке пряме застереження** можна пояснити насамперед тим, що текст кодексу було адресовано обізнаним в римському праві людині, яка мовби очікує в Кодексі і цього виду римського зобов'язання.

Характер та результати рецепції. Вказані приклади вказують на те, що рецепція римського права у Галицькому ЦК була прямою, що виявилось у юридичній техніці Кодексу. Стиль представлення юридичних норм і дефініцій досить стислий, але формулювання юридичних конструкцій і понять спрямовано на людину добре обізану з римським правом. Певні формулювання Кодексу запозичені безпосередньо із тексту Дигест Юстиніана. Можна стверджувати, що навіть окремі дефініції Галицького ЦК повторюють текст положень Юстиніанівського Зводу (*Corpus juris civilis*). В. Браунедер вказав на те, що згідно з принципами кодифікації, розробленими для кодексу Терезії, з наявного матеріалу слід було зробити кодекс як логічну конструкцію. Римське право повинно було слугувати матеріалом для конструювання законів лише у тому випадку, коли провінційне чи локальне право виявлялось для цього непридатним [1, с. 20]. Вчений вважає, що Кодекс виник як логічний конструкт, без наміру прийняти специфічне локальне право [1, с. 21]. Також К. Нешвара вказав, що «кодекс не був прив'язаний до певного провінціального права і не зважав на успадковане з минулого звичаєве право, також був позбавлений традицій загального права (*ius commune*). Кодекс вирівняв усі ці правові маси, зменшив їх обсяг, модифікував їхній зміст і прив'язав до нових конструкцій на основі вже наявних проектів до гомогенного тексту закону» [2; с. 26].

Такий характер Галицького цивільного кодексу представляє цей законодавчий акт як результат раціональної, абстрактно-логічної побудови, створеної для дії поза простором і часом. Вбачається, що саме таким і міг стати Кодекс внаслідок прямої рецепції положень римського приватного права. Вказані риси Галицького цивільного кодексу цілком відповідають германській традиції права: як висловився Р. Кабріак, германська традиція відрізняється від французької тим, що кодекс тут сприймається творінням юридико-технічним [7, с. 340].

Прямий характер рецепції виявився ще й у тому, що однією з редакцій Кодексу є мова джерел римського права – латинська, тобто яка адресова-

на не особі певної національності, а взагалі – освіченій людині тогочасної Європи. Створення латиномовного тексту Кодексу також відповідає процесу освіти та науки в Австрійській Імперії взагалі та науковій та законодавчій діяльності розробника Кодексу – Мартіні – зокрема, переважна більшість праць якого була створена латинською мовою. Популярний на той час підручник з історії римського права К. Мартіні виклав саме латинською мовою під назвою «*Ordo historiae juris civilis*», який витримав декілька видань. Юридична освіта будувалася на вивченні римського права і, відповідно, сприйняття положень чинного законодавства було цілком виправданим у латиномовній редакції.

Щодо соціальних наслідків у літературі вказується на негативний вплив рецепції римського права. Так, стверджується, що внаслідок рецепції римського права відбулося погіршення правового становища багатьох соціальних груп [3, с. 110]. Негативна сторона рецепції римського права зачепила соціально-правовий бік життя суспільства, оскільки сформувала у суспільства такі тенденції, як: виникнення процесу послаблення правової свідомості; втрата сенсу «живого» права через уведення в нього номіналізму та формалізму; доступність права лише професійним юристам [3, с. 110].

Висновки. Втім, відмежовуючи соціальний вплив рецепції римського права від розвитку кодифікації цивільного права, вважаємо, що слід утриматись від такої негативної оцінки рецепції. Навпаки, на нашу думку, рецепція римського права, взірцем якої є Галицький цивільний кодекс, підняла цивільне право на якісно новий рівень. Досягнення римських юристів були талановито втілені К. Мартіні у його кодифікації цивільного права. Рецепція римського права в одній з перших приватно-правових кодифікацій в Європі – Галицькому цивільному кодексі – створила фундамент для появи цивільних кодексів, що відповідали цінностям та економічному розвитку тогочасного суспільства.

бувають, я надаю позов у подвійному розмірі спричиненої шкоди»».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Браунедер Вильгельм. Гражданский кодекс Галиции – первая кодификация частного права в Европе // Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali MDCCXCVII / [пер. с лат. А. Гужвы]; [под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря]. – М.: Статут; Одесса, 2013. – С. 9-25.
2. Нешвара Крістіан. Передмова // Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім. Мар'яна Мартинюка, Олени Павлишинець. – Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2017. – С. 10-29.
3. Байтеева М. В. Рецепция римского права и становление публично-правовой сферы в системе романо-германского права // Актуальные проблемы экономики и права. – 2010. – № 2. – С. 106-111.
4. Харитонов Є. О. Прийняття нового Цивільного кодексу України і досвід кодифікації цивільного законодавства Австрії // Часопис цивілістики. – 2011. – Вип. 10. – С. 82-86.
5. Подников Д.Ю. Доктрины договорного права Западной Европы XI-XVIII вв. – М.: Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2012. – 366 с.
6. Гужва А. М. Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р. / Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / 2014 – № 5. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2014/20.pdf – С. 68-72
7. Кабрияк Р. Кодификации / пер. с фр. Л. В. Головки. М.: Статут, 2007. 476 с.
8. Corpus juris civilis / ed. P. Krueger, Th. Mommsen, R. Schoell, G. Kroll – Mode of access: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/corpusjurciv.htm>

Гужва Антон Миколайович

ГАЛИЦЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС 1797 р. ЯК ВЗІРЕЦЬ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА

У статті розглядаються причини, характер та результати рецепції римського права у Цивільному кодексі для Східної Галиції 1797 р. Автором розглянуті прояви рецепції у сфері речового, спадкового та зобов'язального права. У статті підкреслюється, що характер рецепції був прямий, що виявилось у структурі, юридичній техніці Кодексу, а також стилі викладення та мові.

Ключові слова: кодифікація цивільного законодавства, цивільний кодекс, Цивільний кодекс Східної Галичини, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії, рецепція римського права.

Гужва Антон Николаевич

ГАЛИЦЬКИЙ ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС 1797 г. КАК ОБРАЗЕЦ РЕЦЕПЦИИ РИМСКОГО ПРАВА

В статье рассматриваются причины, характер и результаты рецепции римского права в Гражданском кодексе для Восточной Галиции 1797 г. Автором рассмотрены проявления рецепции в сфере вещного, наследственного и обязательственного права. В статье подчеркивается, что характер рецепции был прямой, что проявилось в структуре, юридической технике Кодекса, а также стиле изложения и языке.

Ключевые слова: кодификация гражданского законодательства, гражданский кодекс, Гражданский кодекс Восточной Галиции, Общее гражданское уложение Австрийской империи, рецепция римского права.

Guzhva Anton

CIVIL CODE OF GALICIA 1797 AS A MODEL OF THE RECEPTION OF ROMAN LAW

The present article deals with the reasons, character and the results of the Reception of Roman Law in the Civil Code for Eastern Galicia in 1797. The reception development in the field of the real law, the law of obligations and the law of inheritance is analysed. The fact that the character of the reception was direct is stressed that revealed itself in the structure, the legal technique, the style of writing and the language.

Keywords: codification of civil legislation, civil code, Eastern Galicia Civil Code, General Civil Code of the Austrian Empire, reception of Roman Law.